

UDK 726:271.22(497.11):355.018
355.48(497.526)"1991/1995"
<https://doi.org/10.53745/ccp.49.96.3>

Pregledni rad

Primljeno: 16. siječnja 2025.

Prihvaćeno za objavljivanje: 14. travnja 2025.

STRADALI OBJEKTI SAKRALNE BAŠTINE SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE NA PODRUČJU BJELOVARSKO- -BILOGORSKE ŽUPANIJE U DOMOVINSKOM RATU

Željka KRIŽE

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata
Marulićev trg 21, 10 000 Zagreb
zeljka.krize@centardomovinskograta.hr

Janja SEKULA

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata
Marulićev trg 21, 10 000 Zagreb
janja.sekula@centardomovinskograta.hr

U Domovinskom ratu u Hrvatskoj teško je stradala kulturna baština, uključujući sakralnu baštinu. Na području Bjelovarsko-bilogorske županije ratne štete na spomenicima kulture također obuhvaćaju i štete na sakralnim objektima, a uz rimokatoličke, stradali su i sakralni objekti Srpske pravoslavne Crkve. Cilj rada je na temelju izvora i literature utvrditi broj oštećenih objekata sakralne baštine Srpske pravoslavne Crkve na području Bjelovarsko-bilogorske županije i stupanj njihova oštećenja.

KLJUČNE RIJEČI: *Domovinski rat, nepokretni spomenici kulture, Srpska pravoslavna Crkva, Bjelovarsko-bilogorska županija*

Uvod

Stručna komisija u Zavodu za zaštitu spomenika kulture Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske osnovana je u jesen 1991. godine te je započela s pripremama za popis i procjenu rate štete na spomenicima kulture. Zbog brojnosti oštećenih spomenika kulture, teritorij Republike Hrvatske podijeljen je na sedam popisnih područja sa sjedištima u Daruvaru, Osijeku, Zagrebu, Senju, Zadru, Splitu i Dubrovniku te je u svakom sjedištu

osnovana Područna komisija za popis i procjenu ratne štete. Popis i procjena ratne štete provedeni su na temelju članka 5. Zakona o utvrđivanju ratne štete,¹ a u skladu s Uputom ministra financija za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete² te Uputom za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete na spomenike kulture na području Republike Hrvatske.³ Sukladno toj uputi utvrđeno je da će se ratne štete na nepokretnom spomeniku kulture izračunavati u novčanom iznosu koji je potrebno osigurati za pokriće troškova dovodjenja spomenika kulture u stanje prije oštećivanja. Popis i procjenu ratne štete obavile su tročlane stručne komisije sastavljene pretežno od stručnjaka Zavoda za zaštitu spomenika kulture. U komisijama je sudjelovalo ukupno 120 stručnjaka arhitekata, inženjera građevinarstva, povjesničara umjetnosti, etnologa, arheologa, restauratora raznih specijalnosti, kustosa muzeja, arhivista i bibliotekara.⁴ Ratne štete na pojedinim spomenicima popisivale su se na standardiziranom obrascu.⁵ Sustavan i kontinuiran rad na popisu i procjeni ratne štete započeo je tek potkraj 1993. godine nakon što su osigurani svi organizacijski i materijalni uvjeti za rad stručnih komisija.⁶ Područja Republike Hrvatske dostupna hrvatskim vlastima obrađena su do lipnja 1994. godine, a završna obrada podataka i verifikacija okončane su do prosinca 1995. godine, nakon oslobađanja okupiranog hrvatskog teritorija, izuzevši područja hrvatskog Podunavlja. Dotad je pregledano više od 2000 građevina i utvrđena ratna šteta na 1861 nepokretnom spomeniku kulture. Područja oslobođena u operacijama Bljesak i Oluja terenski su obrađena ujesen 1995. i tijekom 1996. godine, a zatim 1997. i područje hrvatskog Podunavlja. Ukupno je na cjelokupnom teritoriju Republike Hrvatske utvrđena ratna šteta na 2423 nepokretna spomenika kulture.⁷ Na popisu registriranih i preventivno zaštićenih nepokretnih spomenika kulture ukupno je bilo navedeno 7023 spomenika kulture te je prema prikupljenim podacima ukupno u Domovinskom ratu stradalo 34,5 % pravno zaštićenog spomeničkog fonda Republike Hrvatske. S obzirom na to da su građevine s oštećenjem 5. ili 6. kategorije oštećenja građevinski neupotrebljive, tijekom ratnih razaranja od 1991. do 1995. godine uništeno je gotovo 6 % nepokretnog spomeničkog fonda. No, navedeni broj oštećenih spomenika i kategorije njihova oštećenja nije konačan jer se zbog oštećenja i sporog procesa obnove na mnogim spomenicima kulture šteta povećala, što je na mnogim građevinama uočeno pri ponovnom obilasku za procjenu štete.⁸

U Bjelovarsko-bilogorskoj županiji ukupno je utvrđena šteta na 32 nepokretna spomenika kulture. Utvrđene štete pretežno su manje površinske ili lakše, bez oštećenja konstrukcijskih dijelova građevina. U Izvješću Posebne komisije su prema kategorijama utvrđena oštećenja 1. kategorije na 12 spomenika kulture (manja površinska oštećenja), 2. kategorije na 13 spomenika kulture (laka oštećenja – bez oštećenja na nosivoj konstrukciji),

---

¹ Zakon o utvrđivanju ratne štete. *Narodne novine* 61/1991.

² Uputa za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete. *Narodne novine* 54/1993.

³ HR-HDA-1640.2.2, kut. 127., Završno izvješće o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture 1991. – 1999., 1–2.

⁴ *Isto*, 2–3.

⁵ Uputa za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete. *Narodne novine* 54/1993.

⁶ UKRAINČIK – URŠIĆ, Ratne štete na spomenicima kulture, 21.

⁷ HR-HDA-1640.2.2, kut. 127., Završno izvješće o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture 1991.–1999., 4, 6, 9.

⁸ UKRAINČIK – URŠIĆ, Ratne štete na spomenicima kulture, 44.

3. kategorije oštećenja na jednom (laka oštećenja nosive konstrukcije), te po tri spomenika kulture s oštećenjima 5. kategorije (građevina djelomično srušena) i 6. kategorije oštećenja (građevina potpuno srušena).⁹ Djelomično su srušene (5. kategorija oštećenja) tri spomeničke građevine (zgrada Croatia s početka 20. stoljeća i Ivanova kupka sagrađena u 19. stoljeću u Daruvaru te crkva sv. Duha u Đulovcu, sagrađena početkom 19. stoljeća) te potpuno srušene tri pravoslavne crkve (6. kategorija oštećenja), u Donjoj Rašenici i Rastovcu, kojima su stručne komisije mogle prići tek u kasnijem popisnom razdoblju, te hram Uspenja Presvete Bogorodice (Crkva sv. Paraskeve) u Siraču.¹⁰

Prema vrstama spomenika kulture, Komisija je utvrdila da je od ukupno 2423 oštećenih nepokretnih spomenika kulture u Republici Hrvatskoj, oštećeno 495 sakralnih spomenika kulture (crkava i samostana),¹¹ te predstavljaju najbrojniju kategoriju oštećenih spomenika nakon civilnih građevina. Najviše su stradale sakralne građevine na privremeno okupiranim područjima, na kojima su gotovo sve sakralne građevine koje pripadaju Rimokatoličkoj Crkvi teško oštećene ili potpuno uništene, najčešće namjernim miniranjem ili paljenjem.¹² Velike su štete utvrđene na svim područjima koja su kraće ili duže vrijeme bila pod okupacijom srpskih paravojnih snaga te na čitavom području koje je oslobođeno u operacijama Bljesak i Oluja. Kao jedan od primjera, Posebna komisija navodi područje Ravnih kotara u zadarskom zaleđu, u kojem su eksplozivom uništene gotovo sve rimokatoličke crkve i samostani, dok su srpske pravoslavne crkve ostale netaknute.¹³

Početak srpske agresije na Hrvatsku obilježili su napadi na sakralne građevine. U zapadnoj Slavoniji pobunjeni Srbi već su u ožujku 1991. godine prije početka otvorenog rata, eksplozivom razorili kapelu sv. Josipa u Pakracu. Spomenici kulture postali su početkom otvorene agresije meta namjernog uništavanja i oštećivanja od strane srpskih postrojbi. Ministar kulture i prosvjete Vlatko Pavletić uputio je 30. srpnja 1991. godine memorandum Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu i komandama vojnih oblasti kao i komandama Jugoslavenskog ratnog zrakoplovstva i Jugoslavenske ratne mornarice s pozivom na poštivanje kulturne baštine u skladu s odredbama Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, koja je obvezivala i Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (SFRJ), članicu Ujedinjenih naroda, članicu UNESCO-a i potpisnicu konvencije. Međutim, razaranje hrvatske povijesne baštine nastavilo se još žestće i sustavnije te su štete na spomeničkoj baštini od posljedica namjernog razaranja ili od posljedica sukoba i ratnih djelovanja postajale sve učestalije i veće.¹⁴

⁹ HR-HDA-1640.2.2, kut. 127., Završno izvješće o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture 1991. – 1999., 9.

¹⁰ *Isto*, str. 27–28.

¹¹ Prema tablici koja statistički prikazuje stradanje sakralne arhitekture Rimokatoličke Crkve u Hrvatskoj bez obzira na status spomenika, a koju je u svojoj knjizi na temelju vlastitog istraživanja objavila Julija Barunčić Pletikosić proizlazi da je ukupno stradalo, odnosno da je potpuno razoreno, teško ili lakše oštećeno ukupno 644 crkava, svetišta, kapela i malih crkava, samostana i redovničkih kuća. U tablici su stradanja prikazana brojačano za svaku pojedinu kategoriju stradanja i vrstu objekta, a mi smo za potrebe ovog rada prikazale ukupan zbroj: BARUNČIĆ PLETIKOSIĆ, *Katolička Crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995. Stavovi. Djelovanje. Stradanje*, tablica 11., 230.

¹² HR-HDA-1640.2.2, kut. 127., Završno izvješće o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture 1991. – 1999., 10.

¹³ *Isto*, 11–12.

¹⁴ UKRAINČIK – URŠIĆ, *Ratne štete na spomenicima kulture*, 7–8.

Ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture na području Bjelovarsko-bilogorske županije obuhvaćaju i štete na sakralnim objektima, a uz rimokatoličke vjerske građevine stradale su i vjerske građevine Srpske pravoslavne Crkve (dalje: SPC). Cilj rada je na temelju Izvješća o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture, koje je 1999. godine izradila Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture te detaljne dokumentacije stručnih komisija koje su na terenu prikupljale podatke o oštećenim nepokretnim spomenicima kulture kao i na temelju relevantne literature i dostupnih ostalih izvora utvrditi broj oštećenih objekata sakralne baštine SPC na području Bjelovarsko-bilogorske županije i stupanj njihova oštećenja. Za svaki grad i općinu u sklopu Bjelovarsko-bilogorske županije identificirani su i u radu prikazani svi pravoslavni sakralni objekti koji se nalaze ili su se nalazili na određenom području te posebno objekti koji su stradali za vrijeme Domovinskog rata kako bi se mogao utvrditi postotak njihova stradanja. Pri istraživanju i identifikaciji pojedinih građevina problem je predstavljala činjenica da su neke crkve u različitim izvorima navedene različitim nazivima te je bilo potrebno dodatno istraživanje i uspoređivanje kako bi se ustanovilo je li riječ o istoj građevini, pri čemu je od pomoći bio Registar kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske. U radu se navode nazivi crkava kako se nazivaju terminologijom pravoslavne Crkve i nazivi pod kojima su crkve upisane u Registar kulturne baštine ili navedene u literaturi.

Područje Bjelovarsko-bilogorske županije obuhvaća gradove: Bjelovar, Čazma, Daruvar, Garešnica i Grubišno Polje te općine Berek, Dežanovac, Đulovac, Hercegovac, Ivanska, Kapela, Končanica, Nova Rača, Rovišće, Severin, Sirač, Šandrovac, Štefanje, Velika Pisanica, Velika Trnovitica, Veliki Grđevac, Veliko Trojstvo i Zrinski Topolovac te smo se time vodili pri popisu i prikazu šteta na vjerskim objektima Srpske pravoslavne Crkve.

Prostor koji danas obuhvaća Bjelovarsko-bilogorska županija prema administrativnom ustroju SPC, odnosno patrijaršije, pripada dvjema eparhijama – Zagrebačko-ljubljanskoj mitropoliji i Slavonskoj eparhiji (ili Pakračko-slavonskoj eparhiji).

Zagrebačko-ljubljanska mitropolija danas obuhvaća prostor sjeverne Hrvatske i cijelu Sloveniju. Podijeljena je na četiri arhijerejska namjesništva: Ljubljansko, Zagrebačko, Grubišnopoljsko i Bjelovarsko. Dio Bjelovarsko-bilogorske županije koji spada pod nadležnost Zagrebačko-ljubljanske mitropolije čine Arhijerejsko namjesništvo Grubišnopoljsko sa svojih 11 parohija i Arhijerejsko namjesništvo Bjelovarsko s 12 parohija.¹⁵

Administrativni ustroj arhijerejskih namjesništva ne preklapa se sa ustrojem općina, odnosno gradova unutar županija te tako prostor pod nadležnosti pojedinih parohija ne pripada Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Zagrebačko-ljubljanskoj mitropoliji pripadaju i manastir Svete Petke u Gradu Zagrebu te manastir Lepavina u Koprivničko-križevačkoj županiji. Nekoć su postojali još i manastir Marča, također u Zagrebačkoj županiji i manastir Bršljanac, koji se jedini nalazio na prostoru Bjelovarsko-bilogorske županije.¹⁶ Na nje-

---

¹⁵ Istorijat Mitropolije Zagrebačko-ljubljanske. Mitropolija Zagrebačko-ljubljanska Srpske pravoslavne crkve (pristupljeno 1. srpnja 2024.).

¹⁶ Istorijat Mitropolije Zagrebačko-ljubljanske, Mitropolija Zagrebačko-ljubljanska Srpske pravoslavne crkve (pristupljeno 1. srpnja 2024.); Popis županija, gradova i općina, Ministarstvo pravosuđa, uprave i digitalne transformacije Republike Hrvatske (pristupljeno 1. srpnja 2024.).

govu je mjestu podignuta kapelica, obnovljena nakon Domovinskog rata, a 2007. godine podignut je i trijem ispred kapelice.¹⁷

Slavonska eparhija, koja se do 1959. godine zvala Pakračka eparhija,¹⁸ odnosno Pakračko-slavonska sastoji se od dva arhijerejska namjesništva: Prvog i Drugog arhijerejskog namjesništva. Dio Bjelovarsko-bilogorske županije koji pripada toj eparhiji pod nadležnosti je Drugog arhijerejskog namjesništva, kojem pripada pet parohija, s tim da samo prostor Daruvarske parohije prostorno korespondira s područjem Bjelovarsko-bilogorske županije. Slavonskoj eparhiji pripadaju i manastiri Orahovica, Jasenovac, Pakra i Manastir svete Ane.¹⁹ U Bjelovarsko-bilogorskoj županiji nalaze se manastiri Pakra u okolici općine Sirač i Manastir svete Ane u Donjoj Vrijeski nedaleko od Daruvara.²⁰

1. Kratki pregled povijesti Srpske pravoslavne Crkve na području Bjelovarsko-bilogorske županije u 20. stoljeću

Prije ujedinjenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom (1. prosinca 1918.), od kraja 17. (18. stoljeća), na području današnje Hrvatske djelovale su dvije pravoslavne uprave – Karlovačka mitropolija i Bukovinsko-dalmatinska mitropolija.²¹ Područje današnje Zagrebačko-ljubljanske mitropolije i Slavonske eparhije pripadalo je Karlovačkoj mitropoliji (sa sjedištem u Srijemskim Karlovcima), koja je uz ukupno sedam eparhija tri imala na teritoriju današnje Hrvatske – Karlovačku, Pakračku (danas Slavonska) i Gornjokarlovačku eparhiju.²² Netom po državnom ujedinjenju započelo se raditi na ujedinjenju svih pravoslavnih eparhija na prostoru nove države i uspostavi Srpske patrijaršije.²³

Ukazom prijestolonasljednika Aleksandra od 17. lipnja 1920. godine priznato je crkveno ujedinjenje te je 12. rujna 1920. godine Arhijerejski sabor ujedinjene Srpske pravoslavne Crkve proglasio uspostavljanje Srpske patrijaršije.²⁴ Tada je ukinuta Karlovačka mitropolija, a njezine eparhije ušla su izravno u sastav jedinstvene srpske patrijaršije.²⁵ Donošenjem crkvenog ustava 1931. godine predviđeno je osnivanje Zagrebačke eparhije. Eparhija je obuhvaćala sjeverozapadni dio Hrvatske, a administrativno je bila podijeljena na tri namjesništva – Bjelovarsko, Grubišnopoljsko i Zagrebačko. Zbog toga što je sjedište episkopa eparhije u glavnom gradu – metropoli jedne od zemalja, on će nositi naziv mitropolita.²⁶

¹⁷ VIŠNJIĆ, *Sabornik manastira srpskih*, 231.

¹⁸ RADIĆ, *Verski život u Jugoslaviji prema izvještajima episkopa Srpske pravoslavne crkve za 1953. i 1972. godinu*, 38.

¹⁹ Arhijerejska namjesništva, Eparhija pakračko-slavonska Srpske pravoslavne crkve (pristupljeno 3. srpnja 2024.).

²⁰ Popis županija, gradova i općina, Ministarstvo pravosuđa, uprave i digitalne transformacije Republike Hrvatske (pristupljeno 3. srpnja 2024.).

²¹ CAR, *Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. – 1967.*, 5.

²² *Isto*.

²³ *Isto*, 7.

²⁴ *Isto*.

²⁵ Karlovačka mitropolija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* (pristupljeno 30.10.2024.).

²⁶ KAŠIĆ, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, 342.

Pakračka, odnosno Slavonska eparhija nakon ujedinjenja pravoslavne Crkve i reorganizacije administrativnog ustroja i teritorijalnog razgraničenja obuhvaćala je prostor zapadne i središnje Slavonije.²⁷

Dana 23. travnja 1941. godine njemačke vojne vlasti zauzele su zgradu Patrijaršije u Beogradu te je prekinut rad svih njezinih tijela.²⁸ Na područjima pod vlasti NDH, SPC je zbog negativnog stava ustaških vlasti doživjela organizacijski slom te su od osam episkopa koji su se zatekli na teritoriju NDH trojica ubijena, trojica su izbjegla u Srbiji, jedan je umro i jedan je interniran u Italiju.²⁹ Na području Pakračke eparhije i Zagrebačke mitropolije stradalo je, prema podacima koje iznosi Kašić, 18 svećenika, a u Slavonskoj eparhiji “djelomično ili potpuno” srušene su 53 crkve i konaci manastira Orahovice i Pakre su “potpuno spaljeni”, a njihove crkve oštećene dok je u Zagrebačkoj mitropoliji “porušeno ili teško oštećeno” 12 crkava i manastir Lepavina.³⁰ Uz to, prema Kašiću, “neke su crkve bile pretvarane u rimokatoličke”, a “neke su ustupljene unijatima” te su, kako navodi, u mnogim crkvama stradali “dragocjeni spomenici kulture”, pri čemu ističe da za povijesnu znanost veliki gubitak predstavlja “razvlaštenje i oštećenje” pakračke eparhijske arhive i biblioteke.³¹

Nakon kraja Drugog svjetskog rata i formiranja Federativne Narodne Republike Jugoslavije, nove vlasti su se u razdoblju između 1945. i 1952. godine “rigidno obračunavale” s vjerskim zajednicama, ponajprije Rimokatoličkom Crkvom i Srpskom pravoslavnom Crkvom.³² Ustavom iz 1946. godine, kojim je proglašena odvojenost Crkve od države, svim je vjerskim zajednicama zajamčena sloboda vjeroispovijesti, no istodobno su Crkvama oduzimate imovina i prihodi.³³ Vjerske zajednice su istisnute iz javnog života, jednako kao i njihove ustanove, a na stotine svećenika je uhićeno.³⁴ Tek nakon 1954. godine odnosi između države i Crkve počeli su se polako normalizirati.³⁵ No, nastavljena je nacionalizacija crkvenog vlasništva.³⁶

Slavonska eparhija je zbog agrarne reforme izgubila najveći dio svojih posjeda.³⁷ Crkve oštećene u ratu, a kasnije i u potresu 1964. godine nisu obnavljane ili su obnavljane vrlo sporo.³⁸ Protokom vremena stanje u eparhiji se ipak poboljšavalo.³⁹ Krajem osamdesetih

---

²⁷ CAR, *Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. – 1967.*, 10.

²⁸ *Isto*, 12–14.

²⁹ *Isto*, 14.

³⁰ Kašić donosi kompletan popis mjesta u kojima su srušene pravoslavne crkve dok su za potrebe ovoga rada prema tom popisu izvedeni samo broječni podatci: KAŠIĆ, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, 348.

³¹ KAŠIĆ, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, 348.

³² RADIĆ, *Verski život u Jugoslaviji prema izveštajima episkopa srpske pravoslavne crkve za 1953. i 1972. godinu*, 13.

³³ RADIĆ, *Srpska pravoslavna crkva tokom 90-ih*, 257–258.

³⁴ BOECKH, *Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu*, 412–413.

³⁵ RADIĆ, *Verski život u Jugoslaviji prema izveštajima episkopa Srpske pravoslavne crkve za 1953. i 1972. godinu*, 15.

³⁶ Tomislav CAR, *Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. – 1967.*

³⁷ ŠKILJAN, *Odnos prema pravoslavnim crkvama u Slavonskoj eparhiji u vrijeme socijalizma (1945. – 1990.)*, 483.

³⁸ *Isto*, 485.

³⁹ *Isto*, 490–491.

godina buđenje nacionalne svijesti kod srpskog stanovništva kao i veće vjerske slobode potaklo je i buđenje vjerskih osjećaja, pa je povećan i broj vjernika. Svećenici SPC su od 1989. godine održavali vjerske obrede i “na mjestima nekadašnjih hramova i na crkvištima uništenih crkava”⁴⁰.

U Zagrebačkoj eparhiji nije bila nacionalizirana ni jedna nekretnina, a nacionalizacija za njezine posjede nije provedena.⁴¹

Nakon provedenog procesa demokratizacije u Hrvatskoj donesen je u prosincu 1990. godine. Ustav Republike Hrvatske, kojim je zajamčena sloboda vjeroispovijesti i prema kojem su sve vjerske zajednice jednake pred zakonom i odvojene od države te im je dopušteno javno obavljati vjerske obrede, osnivati škole, učilišta i druge zavode te njima upravljati i u tome uživati zaštitu i pomoć države.⁴²

Početak rata u Hrvatskoj svi episkopi čije eparhije su se nalazile na slobodnom hrvatskom teritoriju premjestili su se bilo u Beograd bilo na teritorije Republike Srpske Krajine i Republike Srpske, a za njima su odlazili i pravoslavni svećenici. Mitropolita zagrebačko-ljubljanskog Jovana hrvatske su vlasti nakon njegova boravka u Zagrebu 1994. godine pozvale da se vrati u Zagreb, no SPC to tada nije prihvatila.⁴³ SPC nije prihvaćala unutarnje granice u Jugoslaviji, smatrajući da su poništile sve prethodne ratove koje je Srbija vodila, a prema njezinim stavovima rat u Jugoslaviji bio je “međunacionalni sukob koji su započeli oni koji su željeli razoriti zemlju”⁴⁴. Vrh SPC je prema tome “u svojim istupanjima polazio od toga da srpski narod nije agresor, već ugrožena strana, koja po drugi puta u svojoj povijesti preživljava genocid”⁴⁵.

SPC je smatrala da Srbi u BiH i Hrvatskoj imaju pravo birati zemlju u kojoj će živjeti pa je pozvala javnost u svibnju 1995. godine da se ne priznaju umjetne granice Hrvatske i Bosne i Hercegovine jer bi to značilo ozakonjenje nasilne secesije na štetu srpskog naroda.⁴⁶ Nakon operacija Bljesak i Oluja u jednom od priopćenja Sinoda SPC navedeno je da su Slavonska, Dalmatinska i Gornjokarlovačka eparhija praktički prestale postojati. Tek na samom kraju stoljeća, u svibnju 1999. godine na redovnom zasjedanju Sabora SPC, kojem je prethodio posjet patrijarha Pavla eparhiji Zagrebačko-ljubljanskoj i cijele Italije u ožujku iste godine (naziv od 1994.) izabrani su novi episkopi za sve te tri eparhije u Hrvatskoj.⁴⁷

2. Okupacija i oslobađanje dijelova Bjelovarsko-bilogorske županije 1991. godine

Od ljeta 1990. godine na području zapadne Slavonije dolazi do incidentnih situacija iza čije organizacije je stajala Srpska demokratska stranka (SDS). Sigurnosna situacija bila je

⁴⁰ *Isto*, 492.

⁴¹ CAR, *Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. – 1967.*, 181.

⁴² Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine* 56/90.

⁴³ RADIĆ, *Srpska pravoslavna crkva tokom 90-ih*, 265.

⁴⁴ *Isto*, 261.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ *Isto*, 261.

⁴⁷ *Isto*, 265.

teško narušena od proljeća 1991. godine, odnosno od pokušaja zauzimanja policijske postaje u Pakracu početkom ožujka 1991. godine. Nakon što je u ožujku 1991. općina Pakrac proglasila pristupanje Srpskoj autonomnoj oblasti Krajina (SAO Krajina), u lipnju 1991. godine proveden je i referendum o pristupanju tadašnje općine Daruvar SAO Krajini te o pripajanju dijelova općine Grubišno Polje općini Daruvar i time, kako je navedeno, SAO Krajini. Radilo se o bilogorskim naseljima općine Grubišno Polje: Mala Jasenovača, Mali Grđevac, Mala Peratovica, Velika Peratovica, Dapčevićki Brđani, Mala Dapčevica, Velika Dapčevica, Lončarica, Cremušina, Sibenik, Zrinska, Gornja Kovačica, Mala Barna, Turčević Polje, Dijakovac, Rastovac, Velika Barna i Grubišno Polje.⁴⁸ Tijekom održavanja spomenutog referenduma na biračkim mjestima izvještene su zastave SDS-a, te su ostale izvještene i sljedećih nekoliko dana. Nakon što su pripadnici policije iz Bjelovara obišli navedena mjesta i tražili uklanjanje zastava SDS-a te zastavu SDS-a u Velikoj Peratovici uklonili, uslijedilo je okupljanje građana (njih oko 350) u naselju Mala Peratovica te ispred općinske zgrade u Grubišnom Polju koji su tražili vraćanje zastave; a događaj su pratile prijetnje blokadama i pucnjevi.⁴⁹ Navedeno svjedoči da se u lipnju 1991. godine sigurnosno stanje na području zapadne Slavonije pogoršalo, uglavnom na planinskim područjima Bilogore, Pšunja i Papuka, koje je većinom naseljavalo srpsko stanovništvo. Bila je to posljedica i naoružavanja i obuke srpskih paravojskih snaga na zapadnoslavonskom području tijekom prethodnih mjeseci. Sve češći incidenti na zapadnoslavonskom području sredinom kolovoza 1991. godine prerasli su u otvoreni rat. U isto vrijeme osnovana je i Srpska autonomna oblast Zapadna Slavonija (SAO Zapadna Slavonija) te proglašeno ustrojavanje njezine vojne sile Teritorijalne obrane SAO Zapadne Slavonije.

Prema planovima pobunjenih Srba, SAO Zapadna Slavonija trebala je obuhvaćati područje Okučana, Novske, Pakraca, Slavonske Požege, Daruvara, Grubišnog Polja, Virovitice, Bjelovara, Orahovice, Našica i Đakova, “kao i mjesto Jasenovac, nekad i danas najveće srpsko stratište i svetište”⁵⁰. Područje planirane SAO Zapadne Slavonije obuhvaćalo je i općine koje su 1993. godine postale sastavnim dijelom Bjelovarsko-bilogorske županije te su ta područja županije bila zahvaćena borbama i okupacijom teritorija, posebice na područjima tadašnje daruvarske i grubišnopoljske općine.

Sredinom kolovoza 1991. godine, općim napadom srpskih pobunjenika na zapadnoslavonske gradove i općine započeo je otvoreni rat na području zapadne Slavonije. Do kraja rujna 1991. godine pod kontrolom pobunjenika bilo je gotovo dvije trećine grubišnopoljske općine. Stanovnicima hrvatske i češke nacionalnosti dan je ultimatum da se isele iz svojih sela ili će biti pobijeni, a njihove kuće spaljene. Na bilogorskom području snage pobunjenih Srba bile su početkom listopada 1991. godine razmještene na širem području sela Velika Peratovica, Lončarica, Miokovićevo (Đulovac), Bastajski Brđani te u Voćinu. S tog područja napadani su dijelovi općina Virovitica, Grubišno Polje, Podravska Slatina, Daruvar i Bjelovar. Na području općine Grubišno Polje djelovale su snage pobunjenih Srba organizirane u Općinski štab teritorijalne obrane Grubišno Polje i obuhvaćale su oko

---

⁴⁸ SEKULA, *Pobuna. Okupacija. Poraz. Zapadna Slavonija 1990. – 1991.*, 192.

⁴⁹ *Isto*, 193.

⁵⁰ *Isto*, 240.

750 naoružanih osoba.⁵¹ Područje daruvarske općine bilo je metom napada pobunjenih Srba od sredine kolovoza 1991. godine. Na tome je području djelovao Općinski štab teritorijalne obrane Daruvar (OPŠTO Daruvar), sastavni dio TO SAO Zapadna Slavonija. OPŠTO Daruvar obuhvaćao je oko 1700 pripadnika.⁵² Grad Daruvar bio je i stalna meta napada JNA. Na grad Daruvar u razdoblju od 21. kolovoza do 23. prosinca 1991. godine zabilježena su ukupno 43 minobacačka napada, tijekom kojih je na grad palo oko 1910 projektila. Od 22. rujna 1991. do 2. siječnja 1992. godine evidentiran je ukupno 31 nalet zrakoplova JNA, koji su bombardirali, raketirali i mitraljirali stambene, privredne i kulturne objekte u Daruvaru i okolici.⁵³

Područje grada Bjelovara nije bilo okupirano, ali je bilo izloženo napadima JNA. Ovdje se nalazila vojarna JNA Božidar Aždija, Dom JNA u gradskom središtu, a nedaleko od grada, u šumi Bedenik nalazilo se vojno skladište Barutana. Usto su se vojni objekti nalazili i u Zvijercima te na prostoru tzv. Logora blizu središta grada.⁵⁴ Hrvatske su snage od početka rujna 1991. godine blokirale vojarnu, a nakon što ju je zapovjednik pukovnik Rajko Kovačević ponovno odbijao predati, postrojbe ZNG-a i policije su 29. rujna 1991. godine napale vojarnu iz koje je potom na grad ispaljeno “više desetaka raznih projektila”⁵⁵. Nekoliko okolnih sela stradalo je i kad je dignuto u zrak vojno skladište Barutana. Grad je pretrpio “znatna razaranja i oštećenja objekata”⁵⁶.

U operaciji Otkos-10 je u razdoblju od 31. listopada do 12. studenoga 1991. u dvije faze na površini od oko 270 km² oslobođeno 21 selo i više zaseoka u grubišnopoljskoj općini te tri sela i jedan zaseok u daruvarskoj općini. Općina Grubišno Polje je tom operacijom u potpunosti oslobođena od srpskih pobunjenika, dok je oslobađanje općine Daruvar završeno operacijom Papuk-91, koja je provedena u razdoblju od 28. studenoga 1991. do 3. siječnja 1992., kada je oslobođeno 26 naselja na istočnom dijelu općine.⁵⁷

3. Pravoslavne crkve i vjerski objekti na području Bjelovarsko-bilogorske županije stradali tijekom Domovinskog rata

U Centralnoj evidenciji spomenika kulture u Upravi za zaštitu kulturne baštine, odnosno stanju krajem 1997. godine, u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji evidentirano je ukupno 167 registriranih i preventivno zaštićenih nepokretnih spomenika kulture. U Domovinskom ratu oštećena su na području županije 32 nepokretna spomenika kulture ukupne površine 22 344 m² i u iznosu štete od 17,819 milijuna tadašnjih kuna.⁵⁸ S obzirom na ostale promatrane županije zahvaćene ratnim sukobima, Bjelovarsko-bilogorska županija

⁵¹ *Isto*, 252–253.

⁵² *Isto*, 250–251.

⁵³ *Isto*, 357.

⁵⁴ KARAULA, Povijest Bjelovara od 1871. do kraja Domovinskog rata 1995., 362.

⁵⁵ *Isto*, 363.

⁵⁶ *Isto*, 363–364.

⁵⁷ MARTINIĆ JERČIĆ, *Oslobodilačke operacije hrvatskih snaga u zapadnoj Slavoniji u jesen i zimu 1991./1992. godine*, 255, 305.

⁵⁸ UKRAINČIK – URŠIĆ, *Ratne štete na spomenicima kulture*, 27. – 28.; HR-HDA-1640.2.2, kut. 127., Završno izvješće o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture 1991. – 1999., 9.

pretrpjela je manja oštećenja, što se dijelom može povezati s činjenicom da je čitav teritorij županije, kako je ranije navedeno, oslobođen već 1991. godine.

Na području Bjelovarsko-bilogorske županije oštećeno je ukupno deset objekata SPC-a. Tijekom Domovinskog rata u najvećoj mjeri stradale su pravoslavne crkve na područjima koja su bila poprištima snažnih borbi tijekom 1991. godine. Na daruvarskom području u Doljanima nalazi se pravoslavni parohijalni hram Svetoga Ilije, zidana crkva koja je 1805. godine zamijenila staru drvenu crkvu Svetog Ilije koja je stajala na tome mjestu. Crkva je nakon izgradnje obnavljana u više navrata, a znatno je oštećena u Drugom svjetskom ratu. Crkva je tijekom Domovinskog rata zadobila oštećenja 3. kategorije.⁵⁹ Prema podacima stručne komisije Ministarstva kulture, oštećenja na građevini izazvana su metcima i krhotinama, od čega je oštećen pokrov na zvoniku i uz zvonik te crijep na spoju s limenim pokrovom, dok su pak najteža oštećenja posljedica požara koji je počeo u krovu zbog čega je izgorjela stropna konstrukcija te dio konstrukcije kora. Od vatre je stradao i drveni dio stubišta za kor te unutrašnja vrata. U sklopu programa obnove predloženo je hitno popravljanje oštećenja krovne konstrukcije i krovišta te pokrivanje krovišta, nakon čega će se moći pristupiti popravku stubišta, stropa i kora, ostakliti i popraviti stolariju. Crkva je oštećena u razdoblju između rujna i prosinca 1991. godine.⁶⁰ Slobodan Mileusić u knjizi *Duhovni genocid 1991-1995 (1997)* navodi da je crkva stradala 30. ožujka 1992. godine, kada je građevina pretrpjela površinska oštećenja pročelja i zvonika, a požar je uništio i dio krovne konstrukcije, a zatim je godine 1998. uslijed udara groma oštećen i zvonik.⁶¹

Na području grada Daruvara nalazi se pravoslavni parohijalni hram 318 Bogonosnih otaca, koji je izgrađen sredinom 18. stoljeća, a obnavljan nekoliko puta tijekom 19. i 20. stoljeća. Crkva je zadobila oštećenja 1. kategorije u razdoblju od rujna do studenoga 1991. godine u granatiranjima JNA i pobunjenih Srba. Početkom rujna 1991. granata je pala u cinktor na sjevernoj strani crkve i oštetila pročelje i prozore sa staklima. U studenome je druga minobacačka granata oštetila podnožje južnog pročelja i stakla na toj strani. Krhotine granata oštetile su i limeni pokrov, a od detonacija pali su dijelovi žbuke dotrajalog tornja.⁶²

U Donjem Daruvaru nalazi se grobljanski pravoslavni filijalni hram Pravoslavne velikomučenice Hristine, posvećen 1914. godine. U naselju Markovac, koje je sastavnim dijelom garda Daruvara, nalazi se i drvena zvonara, koja je evidentirana kao kulturno dobro. Navedeni objekti nisu oštećeni tijekom Domovinskog rata.⁶³

U općini Sirač, koja je 1991. godine bila sastavnim dijelom općine Daruvar, nalaze se četiri vjerska objekata SPC. U naselju Sirač nalazi se pravoslavni parohijalni hram Uspenja Presvete Bogorodice (u podacima Ministarstva kulture navodi se pod imenom crkva sv. Paraskeve, kao i crkva u Radićevoj ulici), u mjestu Bijela pravoslavni parohijalni hram

---

⁵⁹ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Zapadne Slavonije*, 97.

⁶⁰ HR-HMDCDR – Baza HDD – 297 – 2, 0712, 22, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

⁶¹ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Zapadne Slavonije*, 97.

⁶² HR-HMDCDR – Baza HDD – 297 – 2, 0712, 15, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

⁶³ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Zapadne Slavonije*, 96; *Eparhija pakračko-slavonska Srpske pravoslavne crkve* (pristupljeno 3. studenoga 2024.).

Svetih Mihajla i Gavrila, u naselju Donji Borki Manastir Pakra i u okviru njega crkva Vavedenja Presvete Bogorodice i pravoslavna zvonara u Gornjim Borkima. To je područje graničilo s pakračkom općinom i bilo je poprište ratnih sukoba 1991. godine. Prema podacima Ministarstva na području navedene općine oštećena su dva objekta pravoslavne Crkve. Teško je stradao hram Uspenja Presvete Bogorodice (crkva sv. Paraskeve), koja je izgrađena u prvoj polovici 20. stoljeća na mjestu ranije drvene crkve iz 18. stoljeća. Hram su prema navedenim podacima u studenome 1991. godine minirali nepoznati počinitelji i potpuno je uništen te je prema kategorizaciji Ministarstva kulture zadobio oštećenja 6. kategorije.⁶⁴ Županijske vlasti su 1994. godine donijele odluku da se zbog ugrožavanja okolnih građevina njezini ostatci u potpunosti uklone.⁶⁵

Crkva Vavedenja Presvete Bogorodice, koja se nalazi u sklopu Manastira Pakra, koji je izgrađen krajem 17. stoljeća (prema nekim tvrdnjama postojao je od sredine 16. stoljeća), zadobila je manja oštećenja 1. kategorije. Oštećena je na pročelju i na pokrovu krhotinama granata tijekom oružanih sukoba. Komisija je utvrdila da su najveća sekundarna oštećenja na građevini kao posljedica prokišnjavanja.⁶⁶ Prema podacima F. Škiljana u manastir je provaljeno tijekom rata i pokradeno je nekoliko ikona te uništene pojedine knjige. Škiljan također navodi da je pravoslavni parohijalni hram Svetih Mihajla i Gavrila u Bijeloj, izgrađen krajem 19. stoljeća na mjestu ranije drvene crkve, oštećen tijekom 1991. i 1992. godine, no o tome nema drugih izvora ni u literaturi ni u dokumentaciji Posebne komisije za popis i procjenu štete na spomenicima kulture. Pravoslavna zvonara u Gornjim Borkima nije zadobila oštećenja u Domovinskom ratu.⁶⁷

U općini Đulovac nalazi se šest objekata SPC-a: pravoslavni manastir /pavlini samostan Svete Ane u naselju Donja Vrijeska, pravoslavni parohijalni hram Svetoga Georgija u Velikim Bastajima, pravoslavni parohijalni hram Svetih apostola Petra i Pavla u Katincima, pravoslavni filijalni hram Prijenosa moštiju Svetog Nikole u Koreničanima, pravoslavna zvonara Svetog kneza Lazara u Đulovcu i pravoslavna zvonara Svetog proroka Ilije u Removcu. To je područje 1991. godine bilo poprištem ratnih sukoba, a mjesto Đulovac (tada se nazivalo Miokovićevo) bilo je jedno od sjedišta snaga pobunjenih Srba na bilogorskom području. S područja Đulovca te Velike Peratovice, Lončarice, Bastajskih Brđana te Voćina napadani su dijelovi općina Virovitica, Grubišno Polje, Podravska Slatina, Daruvar i Bjelovar.⁶⁸

Pravoslavni manastir /pavlini samostan Svete Ane u naselju Donja Vrijeska (plemići Nelipići osnovali su 1412. pavlini samostan Svete Ane, koji je napušten nakon što su ga 1537. zapalili Turci; nakon oslobođenja preuzimaju ga pravoslavni vjernici) pretrpio je u Domovinskom ratu manja oštećenja 2. kategorije. Oštećenja su nastala izravnim pogotkom minobacačke granate ujesen 1991. godine. Crkva je pogođena minobacačkim projektilom manjeg kalibra u krov sa sjeverne strane tornjića, čime je oštećen dio crijeva s

⁶⁴ HR-HMDCDR – Baza HDD – 297 – 2, 0712, 29, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

⁶⁵ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Zapadne Slavonije*, 122.

⁶⁶ HR-HMDCDR – Baza HDD – 297 – 2, 0712, 28, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

⁶⁷ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Zapadne Slavonije*, 118–119.

⁶⁸ SEKULA, *Pobuna. Okupacija. Poraz. Zapadna Slavonija 1990. – 1991.*, 252.

letvama. Oštećen je i krovni ždrijeb kao i dio pročelja ispod mjesta pogotka granate. Prilikom procjene štete 1994. godine Komisija je zabilježila da je žbuka derutna i unutrašnjost oštećena od prokišnjavanja zbog oštećenja na crkvi.⁶⁹

Pravoslavni parohijalni hram Svetoga Georgija u Velikim Bastajima, sagrađen sredinom 18. stoljeća, zadobio je u Domovinskom ratu ujesen 1991. godine oštećenja 2. kategorije – oštećen je vrh zvonika i zvona, a unutrašnjost je devastirana. Uzrok oštećenja je streljačko oružje te požar. U požaru je oštećeno krovništvo zbog čega su nastala kasnija oštećenja od vlage na bačvastom svodu i dekorativnom slikarstvu na svodu i zidovima crkve.⁷⁰ Nakon Domovinskog rata 1997. godine iz hrama je ukradeno malo zvono, a veliko zvono je ostalo na mjestu, u zvoniku.⁷¹

U pravoslavni parohijalni hram Svetih apostola Petra i Pavla u Katincima iz 19. stoljeća je tijekom Domovinskog rata provaljeno te je ukradeno devet ikona i srušena časna trpeza, no sama građevina nije pretrpjela oštećenja. Pravoslavni filijalni hram Prijenosa moštiju Svetog Nikole u Koreničanima, koji je sagrađen u 19. stoljeću na mjestu ranije drvene crkve iz 18. stoljeća, tijekom Domovinskog rata nije oštećen, no u lošem je stanju jer nisu sanirana oštećenja nakon Drugog svjetskog rata, kada su je 1943. godine oštetili partizani. Slična je situacija s pravoslavnom zvonarom Svetog kneza Lazara u Đulovcu, izgrađenom početkom 20. stoljeća, koja nije zadobila oštećenja u Domovinskom ratu, no nalazi se u lošem stanju. U lošem stanju je i pravoslavna zvonara Svetog proroka Ilije u Removcu, izgrađena između 1920. i 1930. godine, koja također nije oštećena u Domovinskom ratu.⁷²

Općina Dežanovac nije se nalazila na prvoj borbenoj liniji, odnosno na području koje je bilo okupirano ili na kojem su se odvijale oslobodilačke operacije. Sve tri pravoslavne crkve na području općine; pravoslavni filijalni hram Uspenija Presvete Bogorodice u Krestelovcu (izgrađen 1938. godine), pravoslavni filijalni hram Četverodnevno i pravedno Svetog Lazara u Trojeglavi (izgrađen 1936. godine na mjestu drvene crkve iz 18. stoljeća) i pravoslavni parohijalni hram Rođenja Svetoga Jovana preteče u Uljaniku (podignut krajem 19. stoljeća na mjestu ranije drvene crkve iz 18. stoljeća) nisu zadobile oštećenja u Domovinskom ratu (u posljednju je prema jednom izvoru provaljeno, ali nije oštećena).⁷³

Također, i u općini Končanica ista je situacija te pravoslavni parohijalni hram Svetog Petra i Pavla u Daruvarskom Brestovcu (izgrađen 1930.) i pravoslavni filijalni hram Pokrova Presvete Bogorodice u Imsovcu (izgrađen 1927. godine na mjestu drvene crkve iz 18. stoljeća) nisu oštećeni tijekom Domovinskog rata.⁷⁴

Na području sljedećih općina situacija je drukčija. Područja općina Grubišno Polje i Veliki Grđevac bile su tijekom 1991. poprište snažnih oružanih sukoba, okupacije te zatim oslobodilačke operacije Otkos-10 ujesen iste godine, o čemu je bilo riječi u prethodnom poglavlju. Na području današnje općine Grubišno Polje nalazi se deset objekata Srpske

---

⁶⁹ HR-HMDCDR – Baza HDD – 297 – 2, 0712, 23, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

⁷⁰ HR-HMDCDR – Baza HDD – 297 – 2, 0712, 26, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

⁷¹ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Zapadne Slavonije*, 111.

⁷² *Isto*, 106–108.

⁷³ *Isto*, 127–130.

⁷⁴ *Isto*, 134–137.

pravoslavne Crkve. Pravoslavni parohijalni hram Uspenja Presvete Bogorodice u Donjoj Rašenici, izgrađen krajem 18. stoljeća, teško je stradao u Domovinskom ratu, potpuno je razoren i označen 6. kategorijom oštećenja. Prema nekim podatcima, crkva je tijekom borbi na tome području u ljeto 1991. godine pogođena minobacačkom granatom te zatim ujesen 1991. godine razorena i spaljena.⁷⁵

Pravoslavni filijalni hram Svetoga velikomučenika Dimitrija u Rastovcu iz 18. stoljeća ujesen 1991. godine pogođen je minobacačkom granatom i zapaljen. Crkva je u potpunosti srušena i izgorjela i označena je 6. kategorijom oštećenja.⁷⁶ Stradao je i parohijalni hram Časnog Krsta u Velikim Zdencima. Ta je zidana građevina sagrađena sredinom 19. stoljeća na mjestu ranije drvene crkve iz 18. stoljeća. Crkva je teško stradala u Drugom svjetskom ratu, nakon čega nije obnovljena. Ostaci crkve stradali su u Domovinskom ratu, nakon čega su općinske vlasti očistile ruševine i odvezle materijal, što je izazvalo prosvjede predstavnika SPC-a u Zagrebu i Beogradu.⁷⁷

Pravoslavni parohijalni hram Svetog Stefana u Turčević Polju (20. stoljeće), pravoslavni filijalni hram Rođenja Bogorodice u Malim Zdencima (izgrađen u 18. stoljeću) i ostaci pravoslavnog filijalnog hrama Arhangela Mihajla u Velikoj Dapčevici (drveni hram spalile su ustaše u Drugom svjetskom ratu, a 1990. godine posvećeni su temelji novog hrama), spomen-kapela na mjestu starog pravoslavnog parohijalnog hrama Svetog Prokopija u Gakovu, sagrađena 1983. godine, pravoslavni parohijalni hram Svetog Georgija u Grubišnom Polju iz 18. stoljeća i pravoslavni parohijalni hram Svetog Marka u Velikoj Barni, koji je sredinom 19. stoljeća izgrađen na mjestu starije drvene crkve, nisu oštećeni u Domovinskom ratu.⁷⁸ Parohijalni hram Svete Paraskeve u Velikoj Peratovici prema podatcima Posebne komisije nije oštećen. F. Škiljan navodi da je teško oštećen u Domovinskom ratu, no drugih podataka o tome nismo našli.⁷⁹

I na području današnje općine Veliki Grđevac također su se ujesen 1991. godine vodile teške borbe. Na području općine nalazi se šest pravoslavnih objekata: pravoslavni parohijalni hram Svete Petke (Svete Marije Magdalene) u Donjoj Kovačici iz 18. stoljeća, pravoslavni filijalni hram Svetoga velikomučenika Pantelejmona u Pavlovcu, izgrađen 1912. godine, pravoslavni parohijalni hram Svete Trojice u Velikom Grđevcu, izgrađen 1833. godine na mjestu starijeg hrama, pravoslavni filijalni hram Svetoga Amosa u Zrinskim Brdima iz 1880. godine te pravoslavni parohijalni hram Svetog velikomučenika Dimitrija u Malom Grđevcu i pravoslavni filijalni hram Svetoga arhangela Mihajla u Sibeniku iz 1936. godine.⁸⁰ Pravoslavne crkve na tom području nisu stradale u Domovinskom ratu, odnosno u podatcima Posebne komisije za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture Ministarstva kulture nema podataka o njihovim oštećenjima, dok F. Škiljan u knjizi *Kulturno-historijski spomenici Zapadne Slavonije* donosi podatke

⁷⁵ HR-HMDCDR – Baza HDD – 297 – 2, 0722, 02, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

⁷⁶ HR-HMDCDR – Baza HDD – 297 – 2, 0722, 03, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

⁷⁷ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskoga kraja*, 290–291.

⁷⁸ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Zapadne Slavonije*, 173–182.

⁷⁹ *Isto*, 181.

⁸⁰ *Isto*, 186–194.

o oštećenjima nastalima u Domovinskom ratu na hramu u Malom Grđevcu, odnosno navodi da je isti demoliran tijekom Domovinskog rata te da mu je uništen ikonostas, namještaj ispreturan te bačen eksploziv u zvonik. Za pravoslavni filijalni hram Svetoga arhangela Mihajla u Sibeniku Škiljan u spomenutoj knjizi također navodi da je oštećen u “posljednjem ratu” (isti termin navodi se za prethodni hram, možemo pretpostaviti je da je riječ o Domovinskom ratu) bez detaljnijih navoda o vrsti oštećenja, osim da je i opljačkan. Izvor podataka o oštećenjima je službena internetska stranica Zagrebačke mitropolije na kojoj pak navedeni podatci nisu više dostupni te nismo uspjeli naći neke druge potvrde o oštećenjima navedenih crkava.⁸¹

Na području grada Garešnice nalazi se pet pravoslavnih sakralnih objekata. U Dišniku se nalazi pravoslavni filijalni hram Svetog apostola Tome iz 1746. godine, u Trnovitičkom Popovcu pravoslavni filijalni hram Svete Paraskeve iz 1752. godine (u Registru kulturnih dobara: crkva svete Paraskeve), u Velikoj Bršljanici nalazi se pravoslavni hram Prijenosa moštiju svetog oca Nikolaja (u Registru kulturnih dobara: crkva sv. oca Nikolaja) iz 1752. i duboko u šumi postoji kapelica s udubljenjem u kojem se nalazi ikona Uspenja Bogorodice, koja je podignuta na mjestu nekadašnjeg manastira posvećenog svetom Nikoli, u Velikom Vukovju pravoslavni hram Svetog apostola i evanđelista Luke iz 1866. (u Registru kulturnih dobara: pravoslavna crkva svetog apostola Luke).⁸² Niti jedan od navedenih objekata nije oštećen u Domovinskom ratu.

U općini Hercegovac nalazi se pravoslavni parohijalni hram Rođenja svetog Jovana iz 1767., koji je obnavljan 1895. i 1927., godine ali danas je u zapuštenom stanju.⁸³

U općini Velika Trnovitica u selu Popovac nalazi se filijalna crkva posvećena svetoj Paraskevi iz 1752. godine,⁸⁴ koja nije stradala u Domovinskom ratu.

U općini Berek danas se nalazi pravoslavni filijalni hram Svetog proroka Ilije, koji je izgrađen tek 2000. godine,⁸⁵ tako da se u vrijeme Domovinskog rata ondje nije nalazio ni jedan pravoslavni objekt.

Na području grada Čazme nalaze se samo ruševine dviju pravoslavnih crkava. U naselju Donji Lipovčani stajao je pravoslavni parohijalni hram Svete Paraskeve izgrađen 1798. godine, no osamdesetih godina 20. stoljeća crkva se urušila i ostali su samo ostatci njezinih zidova.⁸⁶

U Grabovnici se nalazio pravoslavni filijalni hram Svetog Amosa. Radi se o maloj kapelici, u narodu zvanj kapela Svetog Vida, a poznatj i kao kapela Svetog Lazara Kosovskog.⁸⁷ Bila je podignuta 1868. godine, na mjestu starije drvene kapele iz 1752.⁸⁸ i zidana ciglom.⁸⁹

---

⁸¹ Isto, 190, 192.

⁸² KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 69–311; KAŠIĆ, *Srpski manastiri u Hrvatskoj i Slavoniji*, 257–272; ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 80–90; *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* (pristupljeno 10. studenoga 2024.).

⁸³ KAŠIĆ, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, 121–122; ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 96.

⁸⁴ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 365.

⁸⁵ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 104.

⁸⁶ Isto, 87.

⁸⁷ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 139.

⁸⁸ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 118.

⁸⁹ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 139.

Demolirali su je izviđači 1970. i 1974. godine. Objekt je danas devastiran.⁹⁰ Ni jedna od ruševina nije dodatno stradala tijekom Domovinskog rata.

U općini Ivanska, u naselju Srijedska nalazi se pravoslavni hram Uspenja Presvete Bogorodice (u Registru crkva Uspenja Presvete Bogorodice) iz 1722. godine. Za vrijeme Drugog svjetskog rata unutrašnjost crkve je demolirana i izvađen je dio poda. Dio crkve se obnavljao krajem 1990-ih.⁹¹ Nije stradala u Domovinskom ratu.

U općini Štefanje, u Narti, nalazi se pravoslavni parohijalni hram Svetog velikomučenika Georgija, koji je podignut između 1781. i 1783.⁹² Kožul ga naziva parohijalna crkva sv. Georgija i navodi da se sedamdesetih srušila zbog nemara (nakon što je stradala u potresima) te da je od nje ostalo samo svetište, koje je pretvoreno u kapelicu, a da je srušeni dio kasnije obnovljen i obzidan te da je crkva pod zaštitom konzervatorskog zavoda.⁹³ Crkva nije oštećena za vrijeme Domovinskog rata.

Na području grada Bjelovara nalazi se devet objekata SPC-a. U naselju Breza nalazi se pravoslavni filijalni hram Svetog velikomučenika Georgija – obnovljen i posvećen 2006. godine, koji se ne nalazi u Registru kulturnih dobara i nije stradao u Domovinskom ratu.⁹⁴ U naselju Brezovac nalazi se pravoslavni filijalni hram Vavedenja Presvete Bogorodice iz 1866. godine (u Registru crkva Vavedenja Presvete Bogorodice),⁹⁵ koji nije stradao u Domovinskom ratu. U Gudovcu se nalazi pravoslavni filijalni hram Svetog Petra i Pavla iz 1724. godine, obnovljen 1980. godine (u Registru filijalna crkva svetog Petra i Pavla⁹⁶). Crkva nije stradala u Domovinskom ratu, ali je stradao obližnji spomenik Gudovčanima ubijenima 28. travnja 1941. – djelo Vojina Bakića.⁹⁷ U Klokočevcu se nalazi pravoslavni filijalni hram Svetog velikomučenika Georgija iz vremena Kraljevine Jugoslavije, koji je danas “u odličnom stanju”, dok se u Kupinovcu nalazi pravoslavni filijalni hram Rođenstva Bogorodice podignut početkom 19. stoljeća, koji je danas “u lošem stanju”⁹⁸. U Novim Pavljanima smješten je pravoslavni parohijalni hram Svetog Pavla, izgrađen 1693. godine, koji je “u odličnom stanju”⁹⁹. Niti jedan od triju navedenih objekta nije stradao u Domovinskom ratu niti se nalazi u Registru kulturnih dobara. U Novim Seljanima nalazi se pravoslavni hram Blagovijesti sagrađen 1852. godine na mjestu drvenog hrama iz 1700. godine,¹⁰⁰ odnosno pravoslavne parohijalne crkve Blagovijesti,¹⁰¹ a u Velikim Sredicama pravoslavni filijalni hram Svetog Jovana Krstitelja podignut počekom 20. stoljeća,¹⁰² koji

⁹⁰ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 118.

⁹¹ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 218; ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 129.

⁹² ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 136.

⁹³ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 251.

⁹⁴ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 180.

⁹⁵ *Isto*, 180–181; Crkva Vavedenja Presvete Bogorodice, *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* (pristupljeno 20. studenoga 2024.).

⁹⁶ Filijalna crkva svetog Petra i Pavla, *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* (pristupljeno 20. studenoga 2024.).

⁹⁷ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 180–181.

⁹⁸ *Isto*, 186.

⁹⁹ *Isto*, 187.

¹⁰⁰ *Isto*, 190.

¹⁰¹ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 537.

¹⁰² ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 188, 190.

Kožul naziva kapelom sv. Jovana Krstitelja. Niti jedna od te dvije crkve nije stradala u Domovinskom ratu niti je zavedena u Registru kulturnih dobara, ali Kožul navodi da su sve pravoslavne crkve na bjelovarskom području proglašene spomenicima i da su pod zaštitom države.¹⁰³

U samom gradu Bjelovaru nalazi se crkva Svete Trojice, odnosno pravoslavni parohijalni hram Svete Trojice, koja je bila oštećena u Domovinskom ratu. Crkva je izgrađena između 1792. i 1795. godine. U Registru kulturnih dobara navodi se 1792. godina kao početna godina gradnje, a kao završna godina gradnje uzima se tek 1822., kad je dograđen zvonik.¹⁰⁴ U izvješću Posebne komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture navodi se da je crkva građena između 1792. i 1795. te da je zvonik dovršen 1824. godine.¹⁰⁵ Sagrađena je na današnjem glavnom gradskom trgu kao jednobrodna klasicistička građevina sa zaobljenim svetištem na istočnoj strani i glavnim pročeljem¹⁰⁶ i vrlo je značajna u odnosu na urbanističku kompoziciju glavnog gradskog trga u Bjelovaru.¹⁰⁷ U hram je smješten sav inventar crkve sv. Jovana Krstitelja iz Velikih Sredica, koji je bio predviđen za rušenje jer je tada ta crkva postala parohijskom crkvom za grad Bjelovar i užu okolicu te je 1793. godine dobila njezin ikonostas. Novi ikonostas napravljen je 1897. prema projektu Hermanna Bolléa.¹⁰⁸ Crkva je obnovljena 1902. godine, osobito njezin interijer i obogaćena radovima Marka Peroša, Ivana Tišova i Celestina Medovića. Škiljan navodi da je u Drugom svjetskom ratu opljačkana i pretvorena u unijatsku crkvu,¹⁰⁹ dok Kožul navodi da je u Drugom svjetskom ratu crkva sačuvana te ne spominje pljačku ni pretvaranje u unijatsku crkvu. Uz to, crkvu naziva "parohijska crkva Svetoga Duha"¹¹⁰, a crkva je i u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske zabilježena kao crkva Svete Trojice i zaštićeno je kulturno dobro.¹¹¹ Obnavljana je 1957. i 1984. godine¹¹² Dana 29. rujna 1991. godine u napadu JNA na Bjelovar prema Škiljanu i Kožulu hram je zadobio prostrijelnu rupu kod prozora na zvoniku i popucala su stakla na prozorima,¹¹³ s tim da Kožul napominje da se radi o neznatnom oštećenju.¹¹⁴ Karaula navodi i da je 1991. godine demoliran parohijski dom te da su vrijedni ikonostasi iz crkve ukradeni i kasnije vraćeni.¹¹⁵

Štete na crkvi zabilježila je i Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture, odnosno njezino Područno sjedište u Daruvaru. U trenutku oštećenja prema ondašnjoj klasifikaciji crkva je pripadala spomeničkoj kategoriji B, što znači da je svrstana u spomenik kulture regionalnog značaja. Komisija je oštećenja na Crkvi svrstala

---

¹⁰³ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 537.

¹⁰⁴ Crkva svete Trojice, *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* (pristupljeno 20. studenoga 2024.).

¹⁰⁵ HR-HMDCDR – Baza HDD – 297 – 2, 0712, 05, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

¹⁰⁶ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 178.

¹⁰⁷ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 536.

¹⁰⁸ KARAULA, *Povijest Bjelovara od 1871. do kraja Domovinskog rata 1995. godine*, 425.

¹⁰⁹ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 179.

¹¹⁰ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 536.

¹¹¹ Crkva svete Trojice, *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* (pristupljeno 22. studenoga 2024.).

¹¹² ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 179.

¹¹³ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 536; ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 179.

¹¹⁴ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 536.

¹¹⁵ KARAULA, *Povijest Bjelovara od 1871. do kraja Domovinskog rata 1995. godine*, 425.

u 2 kategoriju, koja se definirala kao “laka oštećenja”, odnosno oštećenja koja nisu nastala na nosivoj konstrukciji objekta. U trenutku oštećenja (29. rujna 1991.) bila je vidljivo obilježena znakom Haške konvencije. Podatke o oštećenju članovima Komisije dao je paroh crkve Stevan Jakovljević. U izvješću Komisije navodi se da je crkvu oštetila JNA izravnim pogotkom MB-granatom u zvonik te da je osim nosivog zida tom prigodom “dosta stradalo” i glavno pročelje. Razbijena su gotovo sva stakla na crkvi, a stradala je i manja količina krova. Uz to, navodi se da su tijekom rata “provalnici otuđili sve ikone”, od kojih je dio pronađen. Napominje se i da unutrašnjost crkve “svakodnevno propada zbog atmosferilija i golubova”. Nakon izvida, poduprt je dio nosivog zida kod mjesta gdje je nastala rupa kako ne bi došlo do urušavanja. Zaključeno je da je crkvi potrebna temeljita sanacija, a ponajprije ostakljenje prozora i zazidavanje probojne rupe kod zvonika te da je potrebno obnoviti i unutrašnjost i ikonostas.¹¹⁶ Oštećenja su otklonjena u organizaciji Ministarstva kulture RH i Bjelovarsko-bilogorske županije.¹¹⁷

U općini Rovišće u naselju Rovišće nalazio se pravoslavni parohijalni hram Vaznesenja Gospodnjega, izgrađen 1796. godine. Crkva je bila proglašena spomenikom kulture i bila je pod zaštitom Konzervatorskog zavoda, no unatoč tomu, kako navodi Kožul, »radi nemara i nebrige se srušila« te je ostala uspravna samo apsida svetišta.¹¹⁸ Ruševine nisu zadobile dodatnih oštećenja u Domovinskom ratu, a danas crkva nije zavedena u Registar kulturnih dobara. U naselju Podgorci nalazi se pravoslavni filijalni hram Svete Petke iz 1722., obnovljen 1970. godine (u Registru crkva svete Petke),¹¹⁹ koji nije oštećen u Domovinskom ratu.

U općini Severin u Severinu nalazi se pravoslavni parohijalni hram Svetih apostola Petra i Pavla iz 1770. godine (U Registru crkva sv. Petra i Pavla).¹²⁰ Crkva nije oštećena u Domovinskom ratu.

U općini Gornja Kapela u Gornjim Sredicama nalazi se pravoslavni parohijalni hram Prijenosu moštiju svetog oca Nikole (u Registru crkva svetog oca Nikolaja) iz 1846., a 1991. izvršena je građevinska sanacija. U Drugom svjetskom ratu parohijski dom iz 1880. godine pretvoren je u partizansku bolnicu i tada je teško oštećen.¹²¹ Crkva nije stradala u Domovinskom ratu.

U općini Velika Pisanica u naselju Čađavac nalaze se pravoslavni filijalni hram Svetog apostola Tome iz 1746. godine. U Drugom svjetskom ratu stradalo je krovništvo crkve jer je bombardirana zato što se u njoj nalazio partizanski centar i bolnica.¹²² U Domovinskom ratu nije oštećena, ali je danas u vrlo lošem stanju.¹²³

¹¹⁶ HR-HMDCDR – Baza HDD – 297 – 2, 0712, 05, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

¹¹⁷ KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 537.

¹¹⁸ *Isto*, 440.

¹¹⁹ *Isto*.

¹²⁰ KAŠIĆ, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, 95–98; ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 211; Crkva svetog Petra i Pavla, *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* (pristupljeno 25. studenoga 2024.).

¹²¹ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 215.

¹²² KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, 684.

¹²³ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 220.

U samoj Velikoj Pisanici nalazi se pravoslavni hram Svetog četverodnevnog Lazara (u Registru crkva svetog Lazara¹²⁴) iz 1713. godine. Za vrijeme Drugog svjetskog rata hram su teško oštetile ustaše i uništile sav crkveni inventar. Nakon rata hram je obnovila crkvena općina 1966./1967. godine. Škiljan navodi da je crkva u Domovinskom ratu »neznatno oštećena«,¹²⁵ međutim u dokumentaciji Posebne komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture ne spominju se štete na toj crkvi te se može pretpostaviti da je doista riječ o eventualnom neznatnom oštećenju koje se nije moglo svesti ni pod 1. kategoriju štete.

U općini Šandrovac nalazio se pravoslavni parohijalni hram Rođenja Svetog Jovana preteče iz 1726. godine. Ustaše su ga srušili do temelja 1942. te su od njega preostali samo temelji i crkvena porta.¹²⁶ Ruševina nije dodatno oštećena u Domovinskom ratu.

U općini Veliko Trojstvo u Bedeniku nalazi se pravoslavni parohijalni hram Preobraženja Gospodnjeg izgrađen 1825. godine. Obnavljan je 1905. godine i nakon Drugog svjetskog rata, a 2008. godine obnovljeno je krovništvo.¹²⁷ Crkva se ne nalazi na popisu kulturnih dobara u Registru i nije stradala u Domovinskom ratu.

Zaključak

Tijekom Domovinskog rata na području Bjelovarsko-bilogorske županije oštećeno je deset objekata Srpske pravoslavne Crkve od ukupno 63 objekta – hramova, manastira i zvonara (uključujući pet objekata koji su već bili ruševine i prije početka rata) koje smo uspjeli locirati na navedenom području na temelju dokumentacije nastale radom Posebne komisije za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture, Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske i relevantne literature. Od deset oštećenih objekata tri su pravoslavna hrama u potpunosti srušena (6. kategorija oštećenja), na jednom spomeniku kulture utvrđena je kategorija 3 (laka oštećenja nosive konstrukcije), na trima je utvrđena kategorija oštećenja 2 (laka oštećenja – bez oštećenja na nosivoj konstrukciji) te na dvama manja površinska oštećenja (1. kategorija oštećenja), dok za jedan nije poznata kategorija oštećenja. Svih deset objekata u vrijeme Domovinskog rata bili su spomenici kulture. Za još četiri objekta u literaturi se mogu naći podatci da su oštećena, međutim za to nema potvrde u izvorima, odnosno u dokumentaciji Komisije te je moguće da je riječ o tek neznatnim oštećenjima koja nisu odgovarala ni kategoriji 1 ili da su podatci u literaturi pogrešno navedeni ili da u trenutku popisa nisu bili registrirani kao spomenici kulture, iako ih literatura kao takve navodi. Te objekte nismo uvrstili u konačan izračun jer nismo mogli dobiti potvrdu iz više od jednog izvora.

Gotovo svi oštećeni objekti nalaze se na području koje je bilo poprištem teških oružanih sukoba, najviše na području bivših općina Grubišno Polje i Daruvar, gdje su djelovale paravojne snage pobunjenih Srba, koje su u ljeto i jesen 1991. godine okupirale dijelove navedenih općina, te zrakoplovstvo JNA. Krajem listopada 1991. godine započele su oslo-

---

¹²⁴ Crkva svetog Lazara, *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* (pristupljeno 26. studenoga 2024.)

¹²⁵ ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*, 222.

¹²⁶ *Isto*, 226.

¹²⁷ *Isto*, 230.

bodilačke operacije Hrvatske vojske u zapadnoj Slavoniji tijekom kojih su do kraja godine oslobođena okupirana područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije. U oružanim sukobima tijekom okupacije te zatim tijekom oslobađanja teritorija došlo je do velikih stradanja kulturne baštine, uključujući baštinu Srpske pravoslavne Crkve. Nije moguće utvrditi okolnosti stradanja za sve pravoslavne crkve koje smo naveli u radu, no prema dostupnim podacima vidljivo je većina njih stradala tijekom oružanih sukoba dok se za jednu crkvu, hram Uspenja Presvete Bogorodice u Siraču, može sa sigurnošću utvrditi da je minirana u studenome 1991. godine. Niti jedna od navedenih crkava nije oštećena u razdoblju prije početka oružanih sukoba.

SUMMARY

DAMAGED OBJECTS OF THE SACRED HERITAGE OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN THE AREA OF BJELOVAR-BILOGORA COUNTY DURING THE HOMELAND WAR

During the Homeland War in the Republic of Croatia, significant damage was inflicted upon cultural heritage. A total of 2,423 immovable cultural monuments were damaged, of which 495 were sacred structures. The most affected were buildings located in the occupied territories. Following the onset of open aggression against Croatia, the Yugoslav People's Army and the military forces of the rebel Serbs deliberately destroyed cultural monuments. Almost all sacred structures of the Roman Catholic Church in the areas that were occupied were either damaged or destroyed. However, sacred heritage sites of the Serbian Orthodox Church were also affected. Since the summer of 1990, incidents began occurring in parts of the County geographically belonging to Western Slavonia, instigated by the Serbian Democratic Party. In March 1991, an armed conflict broke out in the area of Western Slavonia between rebel Serbs and the Croatian special police forces. Following the attacks by Serbian rebels on towns and municipalities in Western Slavonia, the increasingly frequent clashes escalated into open war in August 1991. Rebel Serbs occupied parts of the former Grubišno Polje and Daruvar municipalities, and certain towns were subjected to constant attacks by the YPA. In the liberation operations of the Croatian Army in the autumn and winter of 1991, the occupied parts of these municipalities were freed. During the war, a total of 32 immovable cultural monuments were damaged in the County, including ten out of the total 63 sacred heritage sites of the Serbian Orthodox Church. All ten structures were cultural monuments. Almost all damaged Serbian Orthodox Church structures in the County were located in areas exposed to intense armed conflict and were destroyed during the war.

KEY WORDS: Homeland War, Immovable cultural monuments, Serbian Orthodox Church, Bjelovar-Bilogora County

Arhivska građa

HR-HDA-1640.2.2 – Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

HR-HMDCDR-Baza HDD-297 – Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture: Hrvatska, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata Zagreb, Baza HDD 297 – 2, 0712 – 0722.

Popis literature

BARUNČIĆ PLETIKOSIĆ, Julija. *Katolička Crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995. Stavovi. Djelovanje. Stradanja*. Zagreb: Glas Koncila – HMDCDR, 2017.

BOECKH, Katrin. Vjerski progono u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu. *Časopis za suvremenu povijest*, 38 (2006.) 2: 403–431.

CAR, Tomislav. *Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. – 1967*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2016.

KARAULA, Željko. Povijest Bjelovara od 1871. do kraja Domovinskog rata 1995. U: PETRIĆ, Hrvoje – HOLJEVAC, Željko – KARAULA, Željko. *Povijest Bjelovara od početka naseljavanja do kraja Domovinskog rata*, Zagreb – Bjelovar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, 2013., 247–438.

KAŠIĆ, Dušan Lj. *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Eparhijski upravni odbor, 2004.

KAŠIĆ, Dušan. *Srpski manastiri u Hrvatskoj i Slavoniji*. Beograd: Srpska patrijaršija, 1971.

KOŽUL, Stjepan. *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*. Zagreb: Prometej, 1999.

MARTINIČ JERČIĆ, Natko. *Oslobodilačke operacije hrvatskih snaga u zapadnoj Slavoniji u jesen i zimu 1991./1992. godine*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2014.

RADIĆ, Radmila. Srpska pravoslavna crkva tokom 90-ih. *Poznanske studije Slawistyczne* 10 (2016.): 257–258.

RADIĆ, Radmila. Verski život u Jugoslaviji prema izveštajima episkopa Srpske pravoslavne crkve za 1953. i 1972. godinu. *Tokovi istorije* 1 (2014.): 11–51.

SEKULA, Janja. *Pobuna. Okupacija. Poraz. Zapadna Slavonija 1990.–1991*. Zagreb: Alfa – HMDCDR, 2022.

ŠKILJAN, Filip. *Kulturno-historijski spomenici Moslavine i Kalničko-bilogorskog prigorja*. Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2011.

ŠKILJAN, Filip. *Kulturno-historijski spomenici Zapadne Slavonije*. Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2010.

ŠKILJAN, Filip. Odnos prema pravoslavnim crkvama u Slavonskoj eparhiji u vrijeme socijalizma (1945.–1990.). *Zbornik Janković* 4 (2019.) 4: 481–494.

UKRAINČIK, Vladimir – URŠIĆ Božidar. Ratne štete na spomenicima kulture. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 24/25 (1998./1999.): 7–55.

Uputa za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete. *Narodne novine* 54/1993.

Ustav Republike Hrvatske. *Narodne novine* 56/1990.

VIŠNJIĆ, Pero. *Sabornik manastira srpskih*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.

Zakon o utvrđivanju ratne štete. *Narodne novine* 61/1991.

Mrežni izvori

Arhijerejska namjesništva. *Eparhija pakračko-slavonska Srpske pravoslavne crkve*. U: <https://eparhija-slavonska.com/hr/archijerejska-namjesnistva/> (pristupljeno 3. srpnja 2024.).

Crkva svete Trojice. *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*, U: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-2447> (pristupljeno 20. studenoga 2024.).

Crkva svetog Lazara. *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*, U: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-2244> (pristupljeno 26. studenoga 2024.).

Crkva Vavedenja Presvete Bogorodice. *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*. U: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1144> (pristupljeno 20. studenoga 2024.).

Filijalna Crkva svetog Petra i Pavla. *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*. U: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-7463> (pristupljeno 20. studenoga 2024.).

Istoriijat Mitropolije Zagrebačko-ljubljanske. *Mitropolija Zagrebačko-ljubljanska Srpske pravoslavne crkve*. U: <https://mitropolija-zagrebicka.org/istorijat-mitropolije-zagrebicko-ljubljanske/> (pristupljeno 1. srpnja 2024.).

Karlovačka mitropolija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. U: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/karlovacka-mitropolija> (pristupljeno 30. listopada 2024.).

Popis županija, gradova i općina. *Ministarstvo pravosuđa, uprave i digitalne transformacije Republike Hrvatske*. U: <https://mpudt.gov.hr/o-ministarstvu/ustrojstvo/uprava-za-politicki-sustav-i-opcu-upravu/lokalna-i-podrucna-regionalna-samouprava/popis-zupanija-gradova-i-opcina/22319> (pristupljeno 1. srpnja 2024.).

Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. U: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/> (pristupljeno 22. studenoga 2024.).